

O statusie genologicznym wybranych komunikatów przekazu religijnego

MARIA WOJTAK*

1. Uwagi wstępne

Problematyka przedstawiana w niniejszym artykule będzie sytuowana w ramach genologii ujmowanej jako przestrzeń poznawcza rozpięta między wieloma dyscyplinami. Nie ma bowiem istotnych powodów do tego, aby procesy badawcze dotyczące bardzo złożonej kategorii, jaką jest *gatunek wypowiedzi*¹, ograniczać do koncepcji związanych z określoną dyscypliną. Rozwijając zasygnalizowaną w tytule problematykę, punktem wyjścia czynię wprawdzie tradycję badań genologicznych, prowadzonych od blisko czterdziestu lat przez językoznawców (zob. Wojtak 2019a: 16–20), przedmiot badań, jakim są *gatunki religijne*, nie pozwala jednak na dyscyplinowe zamknięcie. Odwołując się do własnych doświadczeń badawczych, mogę formułować postulat poszerzenia perspektywy o ujęcia teologiczne (zob. Wojtak 2019b: 5–9). Dążę przy tym

* <https://orcid.org/0000-0003-4537-2732>, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Polska, maria.wojtak@poczta.umcs.lublin.pl

¹ Niektórzy badacze posługują się też pojęciem *gatunek mowy*, niejednokrotnie utożsamiając je z *gatunkiem wypowiedzi*. Problematyki tej nie będę jednak w ramach niniejszego opracowania rozwijać. Zob. na ten temat: Wojtak 2019a: 123.

do wypracowania instrumentarium poznawczego (badawczego), które łączy te dwie perspektywy w nową całość. Ujęcia teologiczne pozwalają bowiem filologowi zreinterpretować wybrane kwestie, a przez to poszerzać i pogłębiać określone obszary pola badawczego genologii (zob. Wojtak 2019b: 345–349). Osobliwością gatunków religijnych jest, jak wiadomo, otwarcie na sferę transcendentną. Tej sfery filolog nie może interpretować w kategoriach poznawczych własnej dyscypliny. Dodam na koniec, że klasę gatunków religijnych w swoim postępowaniu badawczym ograniczam do wypowiedzi związanych z bytowaniem wspólnoty komunikatywnej Kościoła katolickiego w Polsce (zob. Wojtak 2019b; 2019c: 63–68).

W obszarze poznawczym genologii, w ramach ujęć filologicznych oraz koncepcji autorskich (w tym propozycji badawczych autorki niniejszego artykułu), wyodrębnia się i opisuje *gatunki wypowiedzi* traktowane jako stosowne, czyli dopasowane do sytuacji odzwierciedlenia zachowań komunikacyjnych różnych wspólnot (Wojtak 2015: 17).

Aby sygnalizowaną problematykę stosownie rozwinąć, skupię najpierw uwagę na podstawowych różnicach w sposobie ujmowania gatunków w ramach filologii i w obrębie nauk teologicznych (zob. Wojtak 2019b: 7–8)². Dotyczą one przede wszystkim dwóch zagadnień: (1) granic kategorii gatunku i reguł ustalania tożsamości gatunkowej wypowiedzi; (2) statusu wzorców gatunkowych, a także źródeł i charakteru norm gatunkowych (zob. Wojtak 2019a: 156–160; 2019b: 345–349). Jestem przekonana, że z ustalenia wymienionych różnic w sposobie traktowania problematyki genologicznej wynikają dla filologów istotne badawcze inspiracje.

Filolog dostrzeże bowiem bez trudu, że nauki teologiczne z reguły poszerzają granice kategorii genologicznych, eksponując perspektywę funkcjonalną. Przeważają przy tym opisy pojedynczych typów wypowiedzi. W ramach filologii uwzględnia się zaś polimorficzność wzorców gatunkowych wypowiedzi, co kategorie genologiczne konkretyzuje. Postulowałam i postuluję w związku z tym wyodrębnianie kategorii gatunku jako takiego (wysoko abstrakcyjnej) i gatunku X, dając wyraz przekonaniu, że gatunkowi X da się przypisywać status gatunku regularnego lub nieregularnego o różnorodnych źródłach norm organizacji wzorca (problematyka ta jeszcze powróci) (Wojtak 2015: 18). Moja propozycja, przyjmowana i rozwijana nie tylko

² Charakterystyka ujęć dyscyplinowych i autorskich w: Wojtak 2019a: 38–55, 79–106.

przez filologów³, obejmuje ponadto dwa zakresy parametryzacji gatunku wypowiedzi, a więc wyodrębnianie: (1) aspektów wzorca: strukturalnego, pragmatycznego, poznawczego oraz stylistycznego; (2) wariantów wzorca, w tym: wariantu kanonicznego (jeśli gatunek go wykształca), wariantów alternacyjnych i adaptacyjnych⁴.

Zarysowana powyżej sytuacja poznawcza jest jedną z przyczyn różnic w sposobie ustalania tożsamości gatunkowej wybranych składników logosfery (czy raczej w rozpatrywanym przypadku semiosfery) w badaniach filologicznych i dociekaniach z zakresu nauk teologicznych. Kierując się wskazówkami płynącymi dla mnie z nauk teologicznych, mogę wzorce gatunków religijnych nazywać wzorcami stanowionymi, a klasę tych gatunków dzielić na dwie podklasy: gatunki modlitewne i gatunki parenetyczne. Można to pokazać na przykładzie nabożeństwa i różańca (charakterystyka innych gatunków w: Wojtak 2019b).

2. Status gatunkowy nabożeństwa

W ujęciach teologicznych istoty nabożeństwa poszukuje się w porównaniu z liturgią, która zyskuje status anamnezy, a więc jest aktualizującym wspomnieniem zbawczej interwencji Boga w historii⁵. Nabożeństwa nie mają anamnesticznego charakteru i są zaliczane do klasy form pobożności ludowej, czyli zbioru praktyk pobożnościowych, przebiegających według ustalonych scenariuszy i sprawowanych przez lud Boży z udziałem celebransów. Filolog ma, w moim przekonaniu, obowiązek brać pod uwagę powyższe ustalenia, aczkolwiek nie pozwalają one na jednoznaczne dookreślanie tożsamości gatunkowej nabożeństwa. Proponuję zatem, aby ujmując zagadnienie w perspektywie genologicznej (przy sygnalizowanym powyżej sposobie traktowania genologii), uznać nabożeństwo za formę gatunkotwórczą w odniesieniu do kilku zjawisk komunikacyjnych, które w świetle przyjętych założeń zyskują status gatunków wypowiedzi (zob. uwagi na temat gatunku X). Zbiór owych gatunków

³ Zob. dla przykładu zastosowanie koncepcji wzorca gatunkowego w prawniczej charakterystyce rozprawy sądowej (Gmerek 2019).

⁴ Założenia tej koncepcji wykladam w licznych pracach od lat 90. XX wieku. W tym miejscu odsyłam jedynie do: Wojtak 2015: 22–25; 2019a: 115–117; 2019b: 11–13.

⁵ Szerzej na ten temat z odesłaniem do literatury teologicznej w: Wojtak, *Genologiczna charakterystyka nabożeństwa* (w druku).

tworzą: *różaniec*, *droga krzyżowa*, *droga światła*, *koronka*, *nowenna*, a także tzw. *nabożeństwa majowe* czy *czerwcowe*.

Wzorce gatunkowe poszczególnych nabożeństw mają zróżnicowaną genezę, są z reguły kształtowane uzualnie, ale zatwierdzone instytucjonalnie i ogłaszane drukiem w specjalnych publikacjach, czyli tzw. agendach liturgicznych (zob. Schenk 1973: 172) lub jedynie w modlitewnikach. Ze wskazanym sposobem utrwalania kodu gatunkowego konkretnych nabożeństw wiąże się też ich tożsamościowa niejednoznaczność. Problematyka ta jeszcze powróci przy charakterystyce różańca.

Na tym jednak nie koniec komplikacji, ponieważ wzorce nabożeństw są z reguły ustabilizowane pod względem strukturalnym (choć konkretne nabożeństwa mogą i w tym zakresie podlegać określonym modyfikacjom). Poszczególne nabożeństwa są zjawiskami polikodowymi i mają scenariuszowy charakter. Dlatego w ich opisie można uwzględniać pojęcie spektaklu. Odbywają się bowiem w przestrzeni sakralnej, mają charakter działania zrytualizowanego z dość precyzyjnie dookreślonymi rolami celebransa i wiernych, stosowną oprawą ikonyczną, z właściwie dobranymi rekwizytami, zakodowanymi w scenariuszu sekwencjami działań, w tym ruchów i gestów, oraz trwałymi lub wymiennymi składnikami werbalnymi. Od zwykłego spektaklu różni je to, że celebransi nie są aktorami, a wierni – widownią. Wszyscy w wyznaczonych rolach uczestniczą w wydarzeniu kultowym, które ma na celu oddanie czci Bogu, a więc jest formą modlitwy. Całe scenariuszowo zaprojektowane wydarzenie jest także uobecnieniem prawd wiary i ma charakter zbawczy.

Sytuację dodatkowo komplikuje fakt, że część nabożeństw może funkcjonować jako forma kultu zbiorowego i jako modlitwa indywidualna (sygnalizowałam już tę kwestię). Co więcej, filolog ma obowiązek mówić o scenariuszowym charakterze wzorca w odniesieniu do obu form bytowania (podwójnej tożsamości) nabożeństw. Proponuję w związku z tym, aby pojęcie scenariusza obejmowało: (1) schemat inscenizacyjny w odniesieniu do nabożeństwa jako zaprogramowanego wydarzenia kultowego (takie scenariusze są zwykle utrwalane w agendach liturgicznych); (2) cechę wypowiedzi modlitewnej, ponieważ w samej wypowiedzi może być ukryty schemat realizacyjny, czyli sposób ustanowienia potencjału komunikacyjnego podstawowego werbalnego składnika nabożeństwa, jakim jest z reguły konstytuująca je modlitwa. Bez obawy mnożenia bytów ponad potrzebę można zatem w ramach genologicznej

charakterystyki nabożeństw wyodrębniać scenariusze inscenizacyjne i scenariusze komunikacyjne.

O gatunkotwórczym statusie nabożeństwa świadczy jeszcze to, że większość konkretnych nabożeństw ma charakter gatunku w formie kolekcji albo kolekcji gatunków⁶. Pierwsza formuła tożsamościowa odnosi się raczej do nabożeństwa jako wydarzenia kultowego, druga zaś – do konstytuującej je modlitwy. Najogólniej rzecz ujmując, gatunek w formie kolekcji odznacza się współwystępowaniem kilku określonych gatunków, które jako całość uzyskują wspólną funkcję, ma zwieńczenie strukturalne, oznaczające obecność nazwy gatunkowej w inicjalnym składniku ramy tekstowej, oraz rozpoznawalną kompozycję (na poziomie tekstowym mogą to być układy sylwiczne lub blokowe czy mieszane – zob. Wojtak 2011), a także określoną, zwykle synkretyczną, wielostylowość. Kolekcji gatunków brak zwieńczenia strukturalnego, charakteryzuje ją bowiem kompozycja otwarta, sumaryczna izofunkcyjność i wielostylowość, na którą składa się zbiór wyznaczników poszczególnych gatunków tworzących daną kolekcję (zob. Wojtak 2019a: 126–128; 2019b: 14–16). Dodać trzeba, że na poziomie realizacyjnym, w odniesieniu do konkretnych gatunków, można mówić o zacieraniu granic między tymi typami wzorców gatunkowych.

Wiele nabożeństw zyskuje formę zrytualizowaną, a ich scenariusz ma spetryfikowany kształt, a więc określoną liczbę składników, wyznaczone następstwo sekwencji, ściśle dookreślone role. Partie werbalne przypominają repliki dramatu lub są wskazówkami reżyserskimi na kształt didaskaliów (zob. uwagi o pokrewieństwie ze spektaklem). Ich modlitewny charakter wiąże się z funkcją uwielbienia Boga, oddania mu czci, sformułowania prośb lub podziękowań. Uczestnicy zdarzeń występują zatem w roli petentów wobec *sacrum*. Świat przedstawiony jest dookreślony doktrynalnie. W stylu przeważają: hieratyczność, apelatywność, formuliczność i archaiczność. Istnieją jednak przewidziane konwencją lub będące rezultatem uzusu modyfikacje zarówno struktury, jak i stylistyki nabożeństw.

Filologiczną charakterystykę nabożeństwa jako formy gatunkotwórczej można ujmować w następujący sposób: (1) Nabożeństwo ma podwójny status, gdyż może występować jako wydarzenie kultowe oparte na określonym

⁶ Kolekcją jest zbiór elementów izofunkcyjnych współwystępujących w czasie i przestrzeni. Pojęcie nie pochodzi z genologii, lecz zostało do niej przeze mnie wprowadzone. Zob. Wojtak 2006: 143–152; 2011: 22–26; 2019b: 14–15.

zatwierdzonym przez Kościół scenariuszu i modlitwa stanowiąca tegoż wydarzenia kwintesencję. (2) Modlitwa może być utożsamiana z nabożeństwem (np. koronka, różaniec czy droga krzyżowa) i/lub być formą wędrującą z możliwością występowania w ramach różnych wydarzeń kultowych (w tej roli funkcjonują zwykle modlitwy ustalone i litanie). (3) Nabożeństwa jako zdarzenia mogą być kolekcją różnorodnych gatunków (modlitw, pieśni, mikrodialogów). (4) Nabożeństwa są oparte na strukturze typowej dla każdego z gatunków. Na poziomie gatunkowym struktura jest trwała. (5) Odznaczają się wspólnotą świata przedstawionego, choć jest on skoncentrowany na wybranych wydarzeniach zbawczych (życie Maryi, męka Chrystusa itd.). (6) Mają wspólne cele komunikacyjne, choć realizowane w rozmaity sposób. (7) Wyróżniają się stylistycznym eklektyzmem – konwencjonalizacji typowej dla osadzonego w tradycji stylu religijnego towarzyszyć może w różnorodny sposób skonfigurowana innowacyjność. (8) Większość nabożeństw odznacza się polimorficznością obejmującą wzorzec kanoniczny i jego wersje alternacyjne lub adaptacyjne (najczęściej w ramach kolekcji gatunkowych).

3. Różaniec w ujęciu genologicznym

Jednym z gatunków mieszczących się w klasie nabożeństw jest różaniec (zob. Wojtak 2019b: 171–191). Ma on jednak podwójny status gatunkowy, gdyż może funkcjonować jako: (1) utrwalone w agendzie nabożeństwo, a także konkretna wersja modlitwy stanowiącej jego podstawowy składnik; (2) modlitwa indywidualna (lub zbiorowa) przedstawiona w modlitewniku lub monogatunkowym zbiorze.

Jako nabożeństwo różaniec ma spetryfikowaną strukturę i zrytualizowany scenariuszowy charakter. Scenariusz inscenizacyjny jest sposobem prezentacji nabożeństwa w agendzie. W *Agendzie liturgicznej* (wydanej w Tarnowie w roku 2013, s. 166–178) odróżnia się *nabożeństwo różańcowe* i *różaniec*. Nabożeństwo jest przedstawione zwięźle w formie następującego scenariusza (s. 166–167)⁷:

7. NABOŻEŃSTWO RÓŻAŃCOWE

W naszej diecezji nabożeństwo różańcowe ma następującą strukturę:

⁷ W ramach agendy publikowana jest też modlitwa różańcowa jako konkretna realizacja gatunkowego kanonu. Odnajdujemy więc schemat różańca z częściami instruktażowymi i zbiorem tajemnic oraz modlitwą z różańca fatimskiego (s. 167–170), a także *Różaniec za zmarłych* (s. 170–178).

- a) wystawienie Najświętszego Sakramentu w monstrancji,
- b) częstka Różańca Świętego,
- c) Litania loretańska,
- d) przemówienie kapłana (lub czytanka),
- e) antyfona „Pod Twoją obronę”,
- f) modlitwa do św. Józefa:

Do Ciebie, Święty Józefie, uciekamy się w naszej niedoli. Wezwawszy pomocy twej Najświętszej Oblubienicy, z ufnością również błagamy o Twoją opiekę. [...] Otaczaj każdego z nas nieustanną opieką, abyśmy za Twoim przykładem i Twoją pomocą wsparci, mogli żyć świątobliwie, umrzeć pobożnie i osiągnąć wieczną szczęśliwość w niebie. Amen.

- g) Komunia św.,
- h) błogosławieństwo Najświętszym Sakramentem.

Nabożeństwo różańcowe jest polisemiotycznym gatunkiem w formie kolekcji. Funkcjonuje jako scenariusz wydarzenia kultowego, łączącego stabilizację strukturalną (określony jest, co widać powyżej, skład komponentów i wyznaczona kolejność sekwencji zrytualizowanych działań) z polimorficznością komponentu podstawowego (czyli modlitwy różańcowej, realizowanej we fragmencie) oraz zróżnicowanym charakterem niektórych innych składników (zob. przemówienie kapłana lub czytanka). Kolekcję tworzą: (1) segmenty werbalne: (1a) spetryfikowane oraz kliszowane modlitwy: *Litania loretańska* i antyfona (w pewnym stopniu także modlitwa do św. Józefa), (1b) wypowiedzi parenetyczne podlegające wymianie i procesom konkretyzacji; (2) działania kultowe, a więc wystawienie Najświętszego Sakramentu czy błogosławieństwo (najczęściej analogiczne działania pojawiają się w innych nabożeństwach).

Nabożeństwo różańcowe wyróżnia się polikodowością, ma zrytualizowany charakter, gdyż dysponuje konkretnym scenariuszem inscenizacyjnym, jest intertekstualne i intersemiotyczne, zawiera bowiem wędrujące komponenty werbalne i pozawerbalne. Jest realizowane według wzorca stanowionego, skodyfikowanego w agendzie liturgicznej.

Modlitwa różańcowa zyskuje status samodzielnego gatunku, którego kod kształtował się przez wieki, podlegając zmianom uzualnym oraz instytucjonalnym (zob. Wojtak 2019b: 171–191). Jest gatunkiem polimorficznym, scenariuszowym, w wersji kanonicznej spetryfikowanym jedynie strukturalnie (podział na tajemnice z częściami o charakterze medytacyjnym i powtarzanymi, kliszowanymi modlitwami). Wzorzec gatunkowy różańca zyskuje status wzorca stanowionego, ale źródła norm gatunkowych tworzą bogaty i zróżnicowany

zbiór, na który składają się praktyki pobożnościowe mnichów, stabilizacyjne działania instytucji kościelnych, w tym regulacje papieskie (szczegóły w: Łaszewski 2016; Wojtak 2019b: 171–173).

Różaniec jako modlitwa wykształcił całą gamę wariantów wzorca. W wersji klasycznej ma utrwaloną strukturę, ponieważ składa się z: (1) fakultatywnej wstawki instruktazowej i deskryptywnej (objaśnianie istoty modlitwy, jej roli w kształtowaniu duchowości osoby wierzącej, sposobu odmawiania modlitwy); (2) scenariusza modlitwy z podziałem na tajemnice. Formuliczne są przy tym nazwy rodzajów tajemnic oraz tworzących je komponentów (pojedynczych tajemnic). W części medytacyjnej pojawiają się na ogół cytaty z Biblii (w danej tajemnicy – sceny z życia Chrystusa i Maryi) oraz komentarze katechetyczne, ułatwiające wiernym stosowną refleksję. Obraz świata jest doktrynalnie dookreślony, a w stylu dominować może strukturalnie motywowana szablonowość, osłabiana jednak wielostylowością części medytacyjnych, w ramach których funkcjonuje styl biblijny, tradycyjny styl religijny (podniosły i archaiczny) lub wersja innowacyjna tego stylu.

Wariantywność modlitwy różańcowej wiązać należy z jej pragmatyką, a więc opisanym w scenariuszu typem użytkowników (osób, które zechcą ów scenariusz realizować w konkretnych aktach modlitewnych). Wypada w tym kontekście wspomnieć o typowym dla wszelkich modlitw stanowionych (proponowanych przez Kościół) *rozszczerpieniu komunikacyjnym*⁸. Zaprogramowani w scenariuszu aktorzy komunikacyjni decydują o tym, w jaki sposób zredagowane są poszczególne segmenty różańca (zwłaszcza komponenty medytacyjne). Odbiorcami takiego scenariusza są wierni, w rozmaity sposób zróżnicowani, czyli dorośli, dzieci, rodziny czy określone grupy społeczne. Zgodnie z przyjętymi zasadami posługiwania się przez wiernych tekstami modlitewnymi, ofiarowanymi im przez Kościół jako stosowne formy kontaktu ze sferą sakralną, owe scenariusze traktowane są jako ich własny głos w konkretnym akcie modlitewnym. W pragmatyce różańca, jak każdej modlitwy, mieści się funkcja formacyjna, a więc przekazywanie określonych

⁸ Pojęcie *rozszczerpienia komunikacyjnego* odnosi się do pragmatycznego aspektu wszelkich gatunków przekazu religijnego. W każdym z nich realizuje się jednak w odmienny sposób. Najogólniej zaś wiązać je należy z tym, że w aktach religijnych (w scenariuszach gatunków zaprogramowanych) dokonuje się spotkanie Boga z człowiekiem i człowieka z Bogiem. Każda modlitwa jest rodzajem uczestnictwa w *sacrum*, w odniesieniu do Boga zwykle ma charakter petycyjny, dla człowieka zaś jest wypowiedzią formacyjną oraz gotowym, ofiarowanym przez Kościół sposobem nawiązania kontaktu ze sferą sakralną (Wojtak 2004: 108–109).

prawd wiary (w różańcu do rozważania) i kształtowanie postaw. Medytacyjne segmenty różańca są w związku z tym redagowane zgodnie z regułami stosowności podmiotowej. W wersji dla dorosłych pojawiają się z reguły cytaty z Biblii oraz w zróżnicowany sposób ukształtowane komentarze (w nawiązaniu do rachunku sumienia dla przykładu). W wersji dla dzieci zdarzenia z życia Chrystusa i Matki Bożej są streszczone.

Pragmatykę różańca komplikuje kwestia zmiany adresata w konkretnym akcie modlitewnym. Bez względu na formę odpowiednie segmenty modlitwy są zaadresowane do osób ze sfery sakralnej.

Ponieważ różaniec jest modlitwą kontemplacyjną, w jego potencjale illokucyjnym mieszczą się nie tylko apelatywność i ekspresywność, które są związane z oddawaniem czci Bogu, ale także – zgodnie z ujęciem teologicznym – „rozważanie misteriów zbawczych Jezusa Chrystusa i Maryi” (Sobeczko 2012: 478).

Pragmatyka gatunku (typ pierwotnego odbiorcy oraz potencjał illokucyjny wypowiedzi) decyduje o sposobie redagowania zmiennych części modlitwy różańcowej. Analizy bogatego materiału empirycznego (zob. Wojtak 2019b: 174–191) utwierdzają mnie w przekonaniu, że obowiązują dwie generalne zasady kształtowania medytacyjnych partii różańca, a więc zasada *varietas* i zasada analogii.

W przypadku tej pierwszej podstawowe illokucje są kodowane we fragmentach opisowo-objaśniających, apelatywnych i formułach postanowień (kształtowanych z reguły w sposób maskujący ich perswazyjność). Reguła rozszczepienia komunikacyjnego sprawia, że mogą one przybierać formę pierwszej osoby (zakodowanie wypowiedzi w formie JA), choć konkretny wierny odmawiający różaniec nie przygotował ich sam (szerzej na ten temat w: Wojtak 2019b: 174).

Analogia sprzyja stereotypizacji przekazu. Obowiązkowemu powtarzaniu *Zdrowaś Mario* i *Ojcze nasz* oraz *Chwała Ojcu* towarzyszy w takim przypadku schematyczność i powtarzalność partii medytacyjnych. Mogą one uzyskiwać trwałą kształt ze względu na repetycję następujących składników: cytat z Biblii, interpretacja zdarzenia zbawczego, modlitwa zaadresowana do Matki Bożej, a w części inicjalnej formułiczna: *Ciebie, Maryjo, Święta Boża Rodzicielko, proszę...* (zob. Wojtak 2019b: 174–175)⁹.

⁹ O innych sposobach realizowania zasady analogii w kształtowaniu medytacyjnych segmentów modlitwy różańcowej zob. Wojtak 2019b: 176–177.

Kolejne przejawy przekształceń alternacyjnych wzorca modlitwy różańcowej wiążą się z wariantywnymi sposobami redagowania tajemnic w ramach konkretnej realizacji takiej modlitwy. Oryginalny kształt (na tle pozostałych segmentów nazywanych tajemnicami) zyskują wtedy wprowadzone przez Jana Pawła II tajemnice światła (zob. Wojtak 2019b: 176–177).

Pożyczki gatunkowe mają w ramach modlitw różańcowych charakter adaptacji częściowych. W partiach medytacyjnych pojawiają się zatem: (1) homiletyczne parafrazy i interpretacje scen biblijnych; (2) komentarze katechetyczne (nierzadko jawnie dyrektywne); (3) reminiscencje rachunku sumienia i/lub innych składników sakramentu pokuty i pojednania (np. uwagi o postanowieniach poprawy); (4) teologiczny wykład często interferujący z wypowiedzią kaznodziejską; (5) stylizacja na rozmowę z Maryją (zob. Wojtak 2019b: 189–190); (6) inne okazjonalne stylizacje, sprzyjające powstawaniu okazów tekstowych (zob. Wojtak 2019b: 190–191).

Na poziomie tekstowym dominuje intertekstualność, realizowana z reguły za pomocą cytatów. Oprócz cytatów z Biblii spotyka się cytaty literackie (zob. Wojtak 2019b: 182) i przede wszystkim przywoływanie fragmentów różnorodnych wypowiedzi Jana Pawła II (zob. Wojtak 2019b: 182–185). Dominuje w takim przypadku kompozycja sylwiczna. Wzbogaca się skala paradoksów gatunku, zwłaszcza na poziomie stylistycznym.

Analiza bogatego zbioru, pomyślanego jako pomoc modlitewna i formacyjna, pozwala odkryć zasady i przejawy polimorficzności gatunkowej. Tożsamość gatunkową zapewnia schemat zawierający tajemnice i związane z nimi modlitwy (*Ojciec nasz*, *Zdrowaś Mario* i *Chwała Ojcu*). Można do tego schematu sprowadzić wzorzec kanoniczny. Zakres pojęcia da się jednak poszerzyć przez wskazanie możliwości uzupełnienia owego schematu o rozważania (segmenty medytacyjne) bez dookreślenia ich formy. Na tym właśnie zasadza się szeroki zakres *potencjału tekstotwórczego* gatunku, jakim jest modlitwa różańcowa¹⁰.

Wzorce alternacyjne są publikowane jako komunikaty zawierające kanoniczny kościec lub jako teksty okrojone jedynie do propozycji realizowania komponentu medytacyjnego, redagowanego według przedstawionych powyżej zasad. Skalę paradoksów gatunku powiększają adaptacje częściowe, a o jego żywotności decyduje nie tylko polimorficzność wzorca, lecz także liczba

¹⁰ Pojęcie *potencjału tekstotwórczego* objaśniam szczegółowo w artykule poświęconym litanii (Wojtak 2013: 319–336).

różnorodnych wzorcowych wykonań, traktowanych jako pomoc dla osób pragnących prowadzić rozmowę z Maryją za pośrednictwem zalecanej przez Matkę Bożą modlitwy (zob. wariant traktowany jako różaniec fatimski).

Kod gatunkowy różańca kształtował się (i kształtuje się) na podstawie źródeł normotwórczych o zróżnicowanym charakterze. Gatunek pozornie skostniały funkcjonuje jako wciąż na nowo stanowiący.

4. Uwagi końcowe

Genologię pojmuję jako obszar badawczy zagospodarowywany na wiele sposobów, w zależności od tradycji poznawczej, do której nawiązuje badacz (lub badacze), a także sposobu metodologicznego dookreślenia. Ponieważ w niniejszym artykule przedmiotem badań były gatunki religijne, a właściwie ich konstelacje związane z aktywnością komunikacyjną wiernych Kościoła katolickiego w Polsce, połączyłam w przestrzeni poznawczej tradycję genologii związanej z lingwistyką (szerzej – filologią) z postrzeganiem form wypowiedzi w ramach nauk teologicznych. Zaplecze teoretyczne konstruuje jednak przede wszystkim zgodnie z własnymi propozycjami rozwijanymi od lat 90. XX wieku.

W artykule przedstawiam różnice w sposobie postrzegania gatunków wypowiedzi przez wymienione dyscypliny naukowe, przypominając, że wzmiankowane różnice dotyczą przede wszystkim granic kategorii gatunku i jego parametrów tożsamościowych oraz charakteru wzorca, a zwłaszcza źródeł norm gatunkowych.

W ramach badań prowadzonych w naukach teologicznych nadaje się kategorii gatunku (formy wypowiedzi) szeroki zakres i eksponuje się funkcjonalny punkt widzenia, skupiając uwagę na pojedynczych gatunkach opisywanych w ramach konkretnych nauk teologicznych (zob. dla przykładu charakterystyki kazania i homilii w ramach homiletyki oraz przedstawianie różnych form modlitwy w obrębie liturgiki)¹¹. We własnych propozycjach sytuowanych na gruncie filologii umieszczam w odniesieniu do gatunków religijnych różnego rodzaju filiacje z naukami teologicznymi.

Wprowadzam propozycję typologiczną, w ramach której wyodrębniam gatunki modlitewne i gatunki parenetyczne. Podział ten da się utrzymać,

¹¹ Warto dodać, że jeszcze inaczej zagadnienia te postrzegane są w bibliistyce.

choć mapuje analizowaną część logosfery dość schematycznie. Genologiczna analiza wypowiedzi pierwszego typu (uwzględniająca zarówno filologiczny, jak i teologiczny punkt widzenia) pozwala w ich zbiorze widzieć formy gatunkotwórcze i określone typy wypowiedzi, którym da się przypisać status gatunków.

Formami gatunkotwórczymi, projektującymi pełne schematy gatunkowe, a więc zarówno strukturę, wizję świata, jak i funkcje oraz styl, są nabożeństwa.

Scenariuszowy charakter nabożeństw i ich tożsamościowa symultaniczność powodują, że należy respektować (przynajmniej częściowo) teologiczne propozycje typologiczne i wyróżniać nabożeństwo X oraz wbudowaną w nie modlitwę X jako odrębne byty gatunkowe. Wyraziście, jak pokazywałam, dokumentuje tę sytuację różaniec, funkcjonujący *de facto* jako *nabożeństwo różańcowe* i *modlitwa różańcowa*¹².

Gatunki przekazu religijnego jednoczy wizja świata (doktrynalnie dookreślona i przedstawiana w naukach teologicznych), a także pragmatyka (funkcja kultowa, formacyjna, a najogólniej – funkcja zbawcza), różnią zaś kontekst życiowy oraz wyznaczniki strukturalne i stylistyczne.

Na gruncie filologicznej genologii otwartej na inspiracje płynące z nauk teologicznych można z większą dozą prawdopodobieństwa formułować hipotezy na temat tożsamości gatunkowej określonych zjawisk komunikacyjnych niż w przypadku uwzględniania wyłącznie perspektywy filologicznej.

Literatura

- Gmerek K., 2019, *Rozprawa sądowa jako zdarzenie komunikacyjne*, Szczecin.
- Łaszewski W., 2016, *Wszystko o różańcu, który może wszystko. Historia, cuda, święci, krucjaty*, Warszawa.
- Schenk W., 1973, Agenda. – *Encyklopedia katolicka*, t. 1, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski, Lublin, k. 172.
- Sobeczko H., 2012, Różaniec. – *Encyklopedia katolicka*, t. 17, Lublin, k. 478–479.
- Wojtak M., 2004, Styl religijny w perspektywie genologicznej. – *Język religijny dawniej i dziś. Materiały z konferencji Gniezno 15–17 kwietnia 2002*, red. S. Mikołajczak, ks. T. Węclawski, Poznań, s. 104–113.

¹² Przedstawiam tę sytuację w oddanym do druku artykule pt. *Nabożeństwo różańcowe i modlitwa różańcowa w analizie genologicznej*. W monografii poświęconej gatunkom przekazu religijnego charakteryzuję jedynie modlitwę różańcową (zob. Wojtak 2019b: 171–191).

- Wojtak M., 2006, Gatunek w formie kolekcji a kolekcja gatunków, „*Poznańskie Spotkania Językoznawcze*”, t. 15, s. 143–152.
- Wojtak M., 2011, *Współczesne modlitewniki w oczach językoznawcy. Studium genologiczne*, Tarnów.
- Wojtak M., 2013, Potencjał tekstotwórczy wzorca gatunkowego na przykładzie litanii, „*Tekst i Dyskurs – Text und Diskurs*”, nr 6, s. 319–336.
- Wojtak M., 2015, Dylematy genologa. – *Porozmawiajmy o gatunkach – artystycznych i użytkowych*, red. E. Bulisz, M. Wojtak, Lublin, s. 11–29.
- Wojtak M., 2019a, *Wprowadzenie do genologii*, Lublin.
- Wojtak M., 2019b, *Do Boga..., O Bogu..., Przed Bogiem... Gatunki przekazu religijnego w analizie filologicznej*, Tarnów.
- Wojtak M., 2019c, O żanrach religioznego stila. – „*Filologija w XXI wieku*”, *spieczwypusk: Materiały Międzynarodowej konferencji „Funkcyjnalnaja stilistika w kontiektstie sowriemiennogo gumanitarnogo znaniija”, poswiaszczennoj 80-letiju profiessora M. P. Kotiurowoj*, Perm’, s. 63–68.
- Wojtak M., (w druku), *Genologiczna charakterystyka nabożeństwa*.
- Wojtak M., (w druku), *Nabożeństwo różańcowe i modlitwa różańcowa w analizie genologicznej*.

About the genological status of selected communiques of the religious message

Talking about religious genres, the author means exclusively utterances connected with the existence of communicative community of the Catholic Church in Poland. She places her considerations within the framework of genology conceived as a cognitive space spanning many disciplines. For the use of the article, she combines the research instrumentary of genology called linguistic, thus philological, with frameworks typical of theological studies. She assumes that a philologist is not capable of presenting aspects which are connected with opening of the religious genres onto the transcendent sphere.

The author makes references to her own concepts of the genre model, paying attention to the fact that with reference to the religious genres these models are of the established character. They are formed as a result of establishments of relevant subjects having an influence on the shape of religious discourse.

Detailed comments are related to the service as a genre-generating form (ritualized, scenarioed and composed of many genre forms which form collections and possess a complex genre identity), and also the rosary as: rosary service and rosary prayer.

Key words: *genology, genre of utterance, genre model, religious discourse, religious genres*

